

Σωτήρης Ριζάς

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ ΚΑΙ Η ΥΠΟΨΗΦΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1929)

Κάποια στιγμή της πολυκύμαντης πολιτικής του σταδιοδρομίας ο Γεώργιος Καφαντάρης βρέθηκε κοντά στην εκλογή του ως προέδρου της Δημοκρατίας. Αυτό συνέβη τον Δεκέμβριο του 1929, όταν ο τότε πρόεδρος της Δημοκρατίας ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης υπέβαλε την παραίτησή του από το αξίωμα επικαλούμενος λόγους υγείας και ηλικίας¹.

Η εισήγηση αυτή διερευνά το θέμα της προεδρικής υποψηφιότητας του Καφαντάρη μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής συγκυρίας του 1929 και προσπαθεί να επαληθεύσει τις ακόλουθες δύο υποθέσεις: α) Η υποψηφιότητα του Καφαντάρη προωθήθηκε στο πλαίσιο της προσπάθειας των παραμερισμένων βενιζελογενών ηγετών (με προεξάρχοντα τον αρχηγό του Αγροτικού και Εργατικού Κόμματος Αλέξανδρο Παπαναστασίου) να αυξήσουν την επιρροή τους και να ανακατανεύμουν προς όφελός τους την εξουσία² στο χώρο της βενιζελογενούς παράταξης, καθώς, μετά την επιστροφή του Ελευθέριου Βενιζέλου στο πολιτικό προσκήνιο τον προηγούμενο χρόνο (1928), είχαν περιοριστεί σε καθαρά δευτερεύοντα ρόλο, αφού ο κρητικός πολιτικός αγνοούσε το πολιτικό βεληνεκές των παλαιών συνεργατών του, εμπιστευόμενος την προσωπική του επιβολή στο εκλογικό σώμα³. Αυτό

1. εφ. *Ακρόπολις*, *Καθημερινή*, 11.12.1929.

2. Για τις έννοιες της επιρροής και της εξουσίας, βλ. R. Dahl, *Σύγχρονη Πολιτική Ανάλυση*, σ. 55 κ.ε.

3. Σύμφωνα με τον G. Mavrogordatos: «There can be no doubt, however, that Venizelos was a genuinely charismatic leader» («Δεν μπορεί να υπάρξει

ίσχυε τόσο για εκείνους από τους παλαιούς συνεργάτες του που είχαν συμπράξει εκλογικά με αυτόν, όπως ο Παπαναστασίου, ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, αρχηγός του Συντηρητικού Δημοκρατικού Κόμματος, ο Γεώργιος Κονδύλης, αρχηγός του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος και ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος, αρχηγός της Προοδευτικής Ένωσης, όσο και γι' αυτούς που βρίσκονταν σε ανοικτή αντιπαράθεση με τον Βενιζέλο από το 1928 και τον είχαν αντιμετωπίσει στις εκλογές ως αντίπαλο⁴. Αυτή ήταν η περίπτωση του Γεώργιου Καφαντάρη, τον οποίο ο Βενιζέλος είχε παραμερίσει από την ηγεσία του Κόμματος των Προοδευτικών Φιλελευθέρων. Ο Καφαντάρης, μετά τον παραγκωνισμό του, είχε προχωρήσει στην πολιτική του αυτονόμηση με τη συγκρότηση του Προοδευτικού Κόμματος⁵. β) Η δεύτερη υπόθεση, συνδεόμενη μερικώς με την πρώτη, υποδεικνύει ότι οι επιλογές των πολιτικών δυνάμεων στο πεδίο των πολιτικών - συνταγματικών θεσμών δεν είναι κατά κανόνα σταθερές, δεν υπακούουν πάντα σε συγκεκριμένες απόψεις, που διαμορφώνονται με βάση ευρύτερες αναγκαιότητες γύρω από τη διάρθρωση του πολιτικού συστήματος, αλλά συνυφαίνονται συχνά με τις πολιτευτικές ανάγκες των πολιτικών πρωταγωνιστών, όπως αυτές διαμορφώνονται στην εκάστοτε πολιτική συγκυρία.

Ο Βενιζέλος, όταν διαπίστωσε ότι η παραίτηση του Κουντουριώτη ήταν αμετάκλητη, επιχείρησε την ανάδειξη προέδρου της Δημοκρατίας κοινής αποδοχής από τα πολιτικά κόμματα, ο οποίος όμως δεν θα δημιουργούσε κανένα πρόσκομμα στην άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής, ούτε θα απειλούσε την κυριαρχία του στο πολιτικό σκηνικό, διατηρώντας την προεδρική πρακτική της περασμένης πενταετίας, που είχε διαμορφώσει το πρότυπο

αμφιβολία, ωστόσο, ότι ο Βενιζέλος ήταν ένας αληθινά χαρισματικός ηγέτης): βλ. *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, σ. 55-64.

4. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα: μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τ. Α', σ. 389.

5. Δημήτρης Αγραφιώτης, *Γεώργιος Καφαντάρης*, σ. 211.

του πολιτικά περιθωριακού προεδρικού θεσμού, όπως συνέβαινε κατά κανόνα στη Γ' Γαλλική Δημοκρατία⁶.

Έτσι, στη σύσκεψη αρχηγών των κομμάτων⁷, την οποία συγκάλεσε στις 10 Δεκεμβρίου (την επόμενη μέρα της παραίτησης του Π. Κουντουριώτη), πρότεινε την υποψηφιότητα του Αλέξανδρου Ζαΐμη, γόνου της γνωστής οικογένειας, αντιβενιζελικής προέλευσης, ο οποίος διακρινόταν για τις ελαστικές πολιτικές θέσεις του και την αποφυγή ανάληψης από μέρους του πολιτικών πρωτοβουλιών.

Ο Περικλής Αργυρόπουλος, υπουργός Εσωτερικών και εκπρόσωπος στη σύσκεψη του Γ. Κονδύλη, πρότεινε την εκλογή του ίδιου του Βενιζέλου ως προέδρου της Δημοκρατίας. Αιτιολογώντας την πρότασή του, πρόβαλε την ανάγκη «τόνωσης» του προεδρικού θεσμού, με στόχο τη διασφάλιση της αβασίλευτης δημοκρατίας από την αμφισβήτηση της νομιμότητάς της, στην οποία επέμενε το Λαϊκό Κόμμα. Γνωρίζοντας ότι ο Βενιζέλος δεν θα αποδεχόταν την πρότασή του λόγω του περιθωριακού χαρακτήρα του προεδρικού αξιώματος, πρότεινε την αναθεώρηση του Συντάγματος μετά την πάροδο της πενταετίας της συνταγματικής απαγόρευσης (η οποία έληγε στις 3 Ιουνίου 1932), ώστε να ενισχυθεί η νομοκοινοτική θέση του προεδρικού θεσμού. Η πρότασή του βρισκόταν στα πλαίσια του σχεδιασμού που είχε καταστρώσει με τον Κονδύλη και τους στενούς συνεργάτες του Βενιζέλου, τον Μακρή και τον Α. Παππά, ο οποίος αποσκοπούσε στην εκλογή του Βενιζέλου στην προεδρία της Δημοκρατίας και

6. Ο Γ. Παπανδρέου έλεγε χαρακτηριστικά για το θεσμό του προέδρου στη Γ' Γαλλική Δημοκρατία: «Πολλαι έξουσίαι άναγνωρίζονται τυπικώς εις τόν Πρόεδρον τής Δημοκρατίας, κατ' ούσίαν όμως στερεΐται πάσης δυνάμεως. Άπό όλας τās έξουσίας [...] μίαν μόνον δύναται νά άσκη άυτοπροσώπως: την Προεδριαν τών έθνικών πανηγύρεων». Αυτά τα τόνιζε ως γενικός εισηγητής της επί του Συντάγματος Επιτροπής της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης, τον Νοέμβριο του 1924, εισηγούμενος την υιοθέτηση αυτού ακριβώς του προτύπου: βλ. Γ. Παπανδρέου, *Κείμενα*, τ. Α', σ. 170-171.

7. *Αρχόπολις, Καθημερινή*, 11.12.1929

στη διαδοχή του στην πρωθυπουργία από τον Κονδύλη, με ταυτόχρονη ενίσχυση του προεδρικού θεσμού, αρχικά σε επίπεδο πρακτικής και αργότερα μέσω της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1927⁸. Ο Παπαναστασίου υιοθέτησε την ιδέα της προεδρικής υποψηφιότητας του Βενιζέλου, με διαφορετικό όμως στόχο. Επιθυμούσε την αποχώρηση του Βενιζέλου από την ενεργό πολιτική με εύσχημο τρόπο, ώστε να αυξήσει τη δική του πολιτική επιρροή και, σιωπώντας ως προς το δεύτερο σκέλος της πρότασης του Αργυρόπουλου, απέρριπτε στην ουσία την ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος με το περιεχόμενο που της έδινε ο Αργυρόπουλος, αφού έτσι η επιρροή του Βενιζέλου δεν θα περιοριζόταν αισθητά.

Ο Βενιζέλος απέρριψε την πρόταση, θεωρώντας ότι το Σύνταγμα του 1927 προδιέγραφε τον πρόεδρο της Δημοκρατίας αδρανή, και κατέστησε σαφές ότι σε περίπτωση εκλογής του θα αναγκάζοταν να το παραβιάσει. Προφανώς, η προοπτική της αναθεώρησης του Συντάγματος του φαινόταν μακρινή, ώστε να μην αξίζει να ασχοληθεί με ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Τότε, ο Παπαναστασίου, αποκαλύπτοντας τις δικές του προθέσεις, χαρακτήρισε την παρουσία του Βενιζέλου στην πρωθυπουργία «ανωμαλία»⁹, γιατί παρεμπόδιζε την ανάπτυξη των άλλων δημοκρατικών κομμάτων. Ο Βενιζέλος τερμάτισε το διάλογο παρατηρώντας ότι η κυριαρχία του οφειλόταν στο αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών του 1928¹⁰, το οποίο του είχε δώσει συντριπτική πλειοψηφία στη Βουλή. Μετά το τέλος της σύσκεψης, το ίδιο βράδυ, ο Βενιζέλος δήλωνε στους δημοσιογράφους: «[...] Ἡ ἀπάντησίς μου ὑπῆρξε σαφής, κατηγορηματική καὶ τελική καὶ θέτει τέρμα εἰς τὰς προσπαθείας πρὸς ἐξαναγκασμὸν μου νὰ ἀφήσω τὴν κυβέρ-

8. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, σ. 443.

9. *Καθημερινή*, 11.12.1929

10. Για τα αποτελέσματα των εκλογών του 1928 βλ. Γρ. Δαφνής, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*, σ. 180.

νησιν και να γίνω Πρόεδρος της Δημοκρατίας. 'Η συνωμοσία απέτυχε»¹¹.

Οι βαρείς αυτοί χαρακτηρισμοί φανέρωναν ότι ο Βενιζέλος είχε αντιληφθεί σε όλη τους την έκταση τις ενδεχόμενες συνέπειες της αποδοχής εκ μέρους του των προτάσεων του Αργυρόπουλου και του Παπαναστασίου και δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει σε μια τέτοια κίνηση. (Ο Αργυρόπουλος παρατηρούσε ότι ο τρόπος με τον οποίο διατύπωσε ο Παπαναστασίου την πρόταση ήταν ο καταλληλότερος για να απορριφθεί από τον Βενιζέλο¹².)

Στην ίδια σύσκεψη, ο Μιχαλακόπουλος άφησε τη λήψη της απόφασης αποκλειστικά στην ευχέρεια του Βενιζέλου, ενώ ο Ζαβιτσιάνος έδειχνε ότι αποδεχόταν την ενδεχόμενη υποψηφιότητα για την προεδρία του τότε πρωθυπουργού. Μόνον ο Καφαντάρης διατύπωσε επιφυλάξεις για το ενδεχόμενο εκλογής του Βενιζέλου, φοβούμενος ότι αντί της επιθυμητής «τόνωσης» του προεδρικού θεσμού το εγχείρημα θα κατέληγε σε υπέρ το δέον ενίσχυσή του λόγω της προσωπικότητας του φορέα του, με δυσμενείς συνέπειες για τις πολιτικές εξελίξεις. Στην ουσία, έδειχνε να πιστεύει ότι δεν είναι εφικτός ο περιορισμός της πολιτικής επιρροής του Βενιζέλου. Τέλος, ο Παναγής Τσαλδάρης, αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, δήλωσε ότι δεν προτείνει συγκεκριμένο υποψήφιο λόγω των επιφυλάξεων που διατηρούσε το κόμμα του έναντι του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας. Η σύσκεψη έληξε χωρίς να ληφθεί απόφαση.

Την επόμενη μέρα (11 Δεκεμβρίου) οι διεργασίες εντάθηκαν. Ο Βενιζέλος, μιλώντας σε σύσκεψη Φιλελευθέρων βουλευτών και γερουσιαστών¹³, τόνισε ότι δεν υπήρχε ανάγκη «τόνωσης» του προεδρικού θεσμού. Διευκρίνισε ότι κάτι τέτοιο πιθανόν να ήταν απαραίτητο τον Ιανουάριο του 1928, όταν υπήρχε η αίσθηση ότι

11. *Καθημερινή*, 11.12.1929.

12. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, σ. 435.

13. *Ακρόπολις*, *Καθημερινή*, 12.12.1929

η αβασίλευτη δημοκρατία κινδυνεύει από τον Ιωάννη Μεταξά και ορισμένους απότακτους αντιβενιζελικούς αξιωματικούς, οπότε και ήταν ενδεδειγμένη η εκλογή του Νικόλαου Πλαστήρα ή του Θεμιστοκλή Σοφούλη στη θέση του προέδρου της Δημοκρατίας. Το 1929, όμως, δεν υπήρχε τέτοιος κίνδυνος, ώστε να είναι απαραίτητη η παρουσία ενός προέδρου ισχυρού. Παρ' όλα αυτά, οι βουλευτές Ζερβός και Καρασεβδάς του ζήτησαν να υποδείξει ως υποψήφιο πρόεδρο τον Σοφούλη. Η σύσκεψη έληξε με την παροχή εν λευκώ εξουσιοδότησης στον Βενιζέλο να αποφασίσει σχετικά με τον νεο πρόεδρο της Δημοκρατίας. Την ίδια μέρα, ορισμένοι άλλοι Φιλελεύθεροι βουλευτές και γερουσιαστές κινήθηκαν υπέρ της υποψηφιότητας του Καφαντάρη¹⁴. Ο Βενιζέλος, σε μια φανερή προσπάθεια να υπονομεύσει την κίνηση αυτή, δήλωσε ότι θα ήταν δυνατό να υποστηρίξει την πρόταση, γιατί η αποχώρηση του Καφαντάρη από την ενεργό πολιτική και η εκλογή του στην προεδρία της Δημοκρατίας ήταν απαραίτητη προκειμένου να βελτιωθεί η κακή κατάσταση της υγείας του¹⁵. Αφαιρούσε, δηλαδή, κατά τρόπο προσβλητικό, οποιαδήποτε πολιτική σημασία από την ενδεχόμενη εκλογή του Καφαντάρη και —ταυτόχρονα— άφηνε να εννοηθεί ότι αντιλαμβανόταν το αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας ως στερούμενο οποιασδήποτε αξίας στα πλαίσια του δημοκρατικού πολιτεύματος. Την ίδια στιγμή προσπάθησε να διασπάσει το διαφαινόμενο μέτωπο των Καφαντάρη-Παπαναστασίου, βολιδοσκοπώντας τον τελευταίο —μέσω του υφυπουργού Υγιεινής Αλέξανδρου Παππά— κατά πόσο θα ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί δική του υποψηφιότητα για την προεδρία της Δημοκρατίας, βολιδοσκοπήση που ο Παπαναστασίου δεν αποδέχθηκε θετικά¹⁶.

Παρά τις κινήσεις αυτές του Βενιζέλου, η υποψηφιότητα του Καφαντάρη ενισχύθηκε έναντι αυτών του Ζαΐμη και του Σο-

14. *Καθημερινή*, 12.12.1929.

15. Στο ίδιο.

16. Στο ίδιο.

φούλη κατά τη δεύτερη σύσκεψη αρχηγών των κομμάτων, που έγινε στις 12 Δεκεμβρίου¹⁷. Το εγχείρημα για τον περιορισμό της επιρροής του Βενιζέλου έπαιρνε πλέον άλλη μορφή. Ενώ αρχικά επιδιώχθηκε η εκλογή του ως προέδρου της Δημοκρατίας με στόχο να αποχωρήσει από τον κομματικό ανταγωνισμό, ώστε οι υπόλοιποι αρχηγοί των βενιζελογενών κομμάτων να αποκτήσουν μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, τώρα, αφού ο Βενιζέλος δεν συναίνεσε, επιδιωκόταν η εκλογή ενός σημαίνοντος πολιτικού ηγέτη ως προέδρου, ώστε αυτός, αξιοποιώντας τις όποιες δυνατότητες παρείχε το Σύνταγμα στον ανώτατο άρχοντα, να περιστείλει την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική· με την έννοια, προφανώς, ότι η παρουσία στην προεδρία ενός ισχυρού πολιτικού ηγέτη θα προσέδιδε κύρος στο θεσμό και θα θωράκιζε αποτελεσματικότερα την αβασίλευτη δημοκρατία από την αντιβενιζελική αμφισβήτηση.

Στη δεύτερη αυτή σύσκεψη ο Βενιζέλος επέμεινε στην αρχική του πρόταση για τον Ζαΐμη. Ανεπιφύλακτα υπέρ της υποψηφιότητας του Σοφούλη τασσόταν ο Αργυρόπουλος, ενώ οι Παπαναστασίου, Μιχαλακόπουλος και Ζαβιτσιάνος, χωρίς να την απορρίπτουν άμεσα, επιφυλάσσονταν λόγω του «κομματικού» χαρακτήρα της, καθώς ο Σοφούλης ήταν ηγετικό στέλεχος του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Ταυτόχρονα, οι πολιτικοί αρχηγοί έδειχναν ότι θα προτιμούσαν τον Καφαντάρη, χωρίς επίσης να απορρίπτουν ευθέως τον Ζαΐμη. Ο Ζαβιτσιάνος δήλωσε ότι θα προτιμούσε τον Καφαντάρη λόγω της «μείζονος συντηρητικότητας» που είχε επιδείξει στις διαμάχες των τελευταίων ετών. Διευκρίνιζε ότι δεν είχε αντίρρηση για τον Ζαΐμη, αν υποστηριζόταν από όλα τα κόμματα. Ο Παπαναστασίου τασσόταν υπέρ του Καφαντάρη και διατηρούσε επιφυλάξεις για τον Ζαΐμη λόγω της αδυναμίας του να αναλάβει «ευρύτεραν δράσιν» υπέρ της δημοκρατίας. Ο Θεόδωρος Τουρκοβασίλης, που συμμετείχε στη

17. *Ακρόπολις*, 13.12.1929.

σύσκεψη εκπροσωπώντας τον αρχηγό του Κόμματος των Ελευθεροφρόνων Ιωάννη Μεταξά (που δεν έλαβε μέρος σ' αυτήν υπό την επήρεια της πικρίας του για την εκλογική αποτυχία του το 1928¹⁸), δεν έλαβε θέση, δηλώνοντας ότι θα υποστήριζε όποιον υποδείκνυαν από κοινού τα κόμματα. Ο Τσαλδάρης και πάλι δεν έλαβε θέση, επαναλαμβάνοντας όσα είχε πει και στην πρώτη σύσκεψη.

Στην ίδια σύσκεψη, οι πολιτικοί αρχηγοί ανέπτυξαν και τις απόψεις τους σχετικά με το ρόλο του προέδρου της Δημοκρατίας στα πλαίσια του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο Μιχαλακόπουλος θεωρούσε ότι η βασική αποστολή του ανώτατου άρχοντα ήταν να συμβουλεύει την κυβέρνηση. Η Γ' Γαλλική Δημοκρατία —στην οποία ο πρόεδρος ανταποκρινόταν κυρίως σ' αυτόν το ρόλο— τον ικανοποιούσε. Ο Παπαναστασίου εξηγούσε ότι ανέμενε «ευρύτεραν δράσιν» από τον αρχηγό του κράτους, ο οποίος θα ασκούσε μια πιο σύνθετη λειτουργία στα πλαίσια του πολιτεύματος. Θα συμβούλευε αφενός την εκάστοτε κυβέρνηση και θα ενίσχυε αφετέρου κάθε «δημιουργικήν προσπάθειαν πού συντείνει στην έμπέδωσιν τής λαϊκής έμπιστοσύνης στὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα». Έβλεπε, δηλαδή, τον πρόεδρο της Δημοκρατίας ως νομιμοποιητικό παράγοντα του ασταθούς ακόμα πολιτεύματος. Προφανώς συνυπήρχαν στις προθέσεις του και η συγκυριακή και μια πιο μακροπρόθεσμη προοπτική σε σχέση με τον προεδρικό θεσμό. Ο Ζαβιτιάνος, τέλος, δήλωνε ότι είναι αντίθετος με οποιαδήποτε διεύρυνση των προεδρικών αρμοδιοτήτων.

Τα δύο κύρια συμπεράσματα από τη δεύτερη αυτή σύσκεψη ήταν: α) ότι, χωρίς να τίθεται ζήτημα αναθεώρησης του Συντάγματος, οι κυριότεροι πολιτικοί αρχηγοί αποδέχονταν την ανάγκη «τόνωσης» της προεδρίας της Δημοκρατίας. Οι αντιλήψεις τους, πάντως, διέφεραν. Μόνον ο Παπαναστασίου φαινόταν να έχει μια

18. Ιωάννης Μεταξάς, *Το Προσωπικόν του Ημερολόγιον*, τ. Γ', σ. 650.

σαφέστερη αντίληψη για το περιεχόμενο αυτής της «τόνωσης» β) ότι γύρω από την υποψηφιότητα του Καφαντάρη είχε δημιουργηθεί μια ευρύτερη συναίνεση στο πλαίσιο της βενιζελογενούς παράταξης, αφού τόσο η ακραία δεξιά της πτέρυγα (που την εκπροσωπούσε ο Ζαβιτσιάνος¹⁹) όσο και η αριστερή της (που την εκπροσωπούσε ο Παπαναστασίου) πρότειναν την εκλογή του. Ταυτόχρονα, στην κοινή γνώμη διαμορφωνόταν κλίμα δυσμενές για την υποψηφιότητα του Ζαΐμη, τόσο από τον αντιβενιζελικό τύπο όσο και από τον φιλοκυβερνητικό. Η αντιβενιζελική *Καθημερινή* σημείωνε²⁰: «Παλαιός νόμος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐκήρυσσε ἄτιμον, δηλαδή ἐστερημένον τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων τὸν ἄνδρα ὁ ὁποῖος παρέμενε ἀπαθὴς καὶ οὐδέτερος εἰς καιροὺς ἐμφυλίων ἀγῶνων. Τοῦτο διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦσαν σοφοὶ καὶ ἐγνώριζον ὅτι ὅταν δύο μερίδες συμπλέκονται διὰ ὑποθέσεις ἀφορῶσας τὸν τόπον, μόνον οἱ ἐστερημένοι σθένους, χαρακτηῖρος καὶ ἠθικῆς δὲν τάσσονται μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερίδα ἀλλὰ κρύπτονται, σιγοῦν, παραπαίουν καὶ φροντίζουν νὰ μὴ εἶναι δυσάρεστοι εἰς καμμίαν. Τοιοῦτον λοιπόν, ἀφανῆ, παραπαίοντα καὶ σιγῶντα συναντοῦμε τὸν κ. Ἀλέξανδρον Ζαΐμην ἔπειτα ἀπὸ δύο ἔτη μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1922». Εὖν ἡ φιλοκυβερνητικὴ *Ἀκρόπολις*²¹ διαπίστωνε για τὸν Ζαΐμη: «Εἶναι πλέον ὑπέργηρος, εἶναι ἑτεροκίνητος, δὲν δύναται νὰ ἀναπτύξῃ καμμίαν πρωτοβουλίαν καί, κατὰ μείζονα λόγον, δὲν δύναται νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς καμμίας δράσεως ὄχι πολιτικῆς πλέον, ἀλλ' οὐδὲ κοινωνικῆς ἀπλῶς». Ἦταν αξιοσημείωτο ὅτι ὁ αντιβενιζελικὸς κόσμος δὲν τὸν ἀποδεχόταν λόγω τῆς ουδετερότητάς του στὶς κρίσιμες διαμάχες τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, καὶ

19. Ο Κωνσταντῖνος Ζαβιτσιάνος, ὡς ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου εἶχε εισηγηθεῖ στὴ Βουλὴ τὴν ψήφιση τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ νόμου «Περὶ Ἰδιωνύμου» τὸ 1929; βλ. σχετικὰ Ν. Αλιβιζάτος, *Οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ σε κρίση (1922-1974)*, σ. 350, σημ. 3.

20. *Καθημερινή*, 12.12.1929.

21. *Ἀκρόπολις*, 12.12.1929.

ο βενιζελικός λόγω της αδυναμίας του να επιδείξει δραστηριότητα, ενώ συγχρόνως γινόταν υπαινιγμός για την εξάρτησή του από τον Βενιζέλο.

Αντίθετα, η υποψηφιότητα του Καφαντάρη συναντούσε ευνοϊκή υποδοχή. Η *Καθημερινή* τόνιζε τα εξής²²: «Μεταξύ τῶν προσώπων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα προτάθηκαν ὑπὸ τοῦ ἀντιθέτου πολιτικοῦ κόσμου, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος Ζαΐμης, ἄχρουν ἀμφίβιον τῆς πολιτικῆς, ἐκάστοτε ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων [...] ἀποτελεῖ τὴν θλιβερωτέραν προσωπικότητα [...] βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἀπομένων μεταξὺ τῶν προταθέντων ὑποψηφίων κ. Γεώργιος Καφαντάρης εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ ὀλιγώτερον ὄλων ἀντιπαθῆς. [...] Διότι εἶναι ἀσφαλῶς ὁ δυνάμενος νὰ ἐκπληρῶσῃ εὐπρεπέστερον τὰ καθήκοντα τοῦ Προέδρου καὶ εἶναι ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον δυνάμενος νὰ καταστήσῃ τὰ καθήκοντα τοιαῦτα καθήκοντα, διότι ἕως τώρα δὲν ἦσαν. [...] Διότι ὡς μέλος τῆς Οἰκουμενικῆς καὶ καλῶς εἰργάσθη καὶ καλῶς ἔπесε καὶ ἐπέδειξε ὅπωςδῆποτε χαρακτῆρα καὶ σθένος, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πτώσεώς του πρὸ πάντων. [...] Ἀρνηθεὶς νὰ ὑποταχθῆ καὶ νὰ ὑποκύψῃ δουλοπρεπῶς καὶ νὰ προέλθῃ εἰς ἀξιοθρηνήτους καὶ μειωτικὰς διὰ τὴν προσωπικὴν του ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν πολιτικὴν ἠθικὴν συμβιβασμούς, ἀπεδείχθη καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ ὀλιγώτερον βενιζελικός —ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἐκδοχὴν καὶ σημασίαν τῆς λέξεως— μεταξὺ ὄλων τῶν βενιζελικῶν. [...] Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ ἐκλογή τοῦ Προέδρου θὰ ἐντοπισθῆ κατ' ἀνάγκην μεταξὺ τοῦ ἀντιθέτου πολιτικοῦ στρατοπέδου, τόσον τὸ γόητρον τοῦ προεδρικοῦ ἀξιώματος ὅσον καὶ τὸ γενικώτερον συμφέρον τῆς χώρας θὰ ἐπέβαλλεν ἀσφαλῶς ὁ ἐκλεγόμενος, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἐκλεκτός ἀμφοτέρων, νὰ εἶναι τουλάχιστον καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην παράταξιν ἀνεκτός. Καὶ τοιοῦτος εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ κ. Καφαντάρης».

Διαφαινόταν ὅτι ὁ Καφαντάρης, λόγω τῆς ανεξαρτησίας του ἐναντι τοῦ Βενιζέλου, ἦταν ἀποδεκτός ἀπὸ τὸν ἀντιβενιζελικό

22. *Καθημερινή*, 13.12.1929.

κόσμο (πάντως το Λαϊκό Κόμμα διατήρησε ως το τέλος την ουδετερότητά του στην προεδρική εκλογή).

Από την άλλη πλευρά, η *Ακρόπολις* υποστήριξε ένθερμα την εκλογή του Καφαντάρη²³: «Διότι απέναντι του κ. Ζαΐμη, τὸν ὁποῖον ὠχρότατα ἐσκιαγραφῆσαμεν ἀνωτέρω, ὀρθοῦται ἡ ἐπιβάλλουσα φυσιογνωμία ἑνὸς ἀνδρὸς μεγάλης ὀρμῆς, σπανίας μορφώσεως, πρακτικοῦ καὶ εὐστρόφου πνεύματος, γρανιτώδους θελήσεως καὶ ἀκάμπτου ἠθικῆς, δυναμένου νὰ κρατήσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὰς στιβαράς του χεῖρας τὴν ὑπάτην ἐξουσίαν τῆς χώρας».

Οι εξελίξεις αυτές έφεραν τον Βενιζέλο σε σοβαρό δίλημμα. Από τη μια πλευρά η σκέψη ότι η εκλογή του Καφαντάρη θα του δημιουργούσε προβλήματα στην ακώλυτη άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής και θα συνέβαλλε στη δημιουργία ενός πόλου στο εσωτερικό της βενιζελογενούς παράταξης τον οδηγούσε στην εμμονή του στην αρχική του απόφαση να υποδείξει ως υποψήφιο τον Ζαΐμη. Η απήχηση της υποψηφιότητας του Καφαντάρη, όμως, στους κόλπους του Κόμματος των Φιλελευθέρων και στην ευρύτερη κοινή γνώμη, τον οδηγούσε στην αποδοχή της.

Τελικά, στις 13 Δεκεμβρίου, αφού συζήτησε ξεχωριστά με τον Παπαναστασίου και τον Ζαβιτσιάνο και τους ανακοίνωσε την υποστήριξή του στον Καφαντάρη και βεβαιώθηκε ότι εκείνοι δεν είχαν μεταβάλει τις απόψεις τους, όπως ήλπιζε το πρωθυπουργικό περιβάλλον προκειμένου να υποδεικνυόταν ο Ζαΐμης²⁴, απέστειλε στον Καφαντάρη μια επιστολή²⁵, στην οποία παρέθετε τους όρους του προκειμένου να τον υποστηρίξει. Μεταξύ άλλων τόνιζε: «[...] πολλοὶ ἐκ τῶν φίλων μου ἔχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν διένεξις μας θὰ σὲ ἐπηρεάσῃ κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων σου ἐὰν ἐκλεγῆς Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων. Δια-

23. *Ακρόπολις*, 13.12.1929.

24. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τ. Β', σ. 22.

25. Δ. Αγραφιώτης, *ό.π.*, σ. 237.

μαρτύρομαι διά τὰς ἀντιλήψεις αὐτάς τῶν φίλων μου. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐξασφαλίσω τὴν εὐμένειαν τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος, διότι γνωρίζεις πόσον σέβομαι τοὺς κοινοβουλευτικούς θεσμούς, ἀλλὰ θὰ ἤθελα νὰ βεβαιωθῶ ἀπὸ σὲ τὸν ἴδιον, ὅτι τὸ πρόσφατον παρελθὸν δὲν ἐδημιούργησε μεταξύ μας τοιαύτην ψυχικὴν διάστασιν, ὥστε τὸ ἤδη δυσχερὲς ἔργον μου νὰ καταστῆ πλέον δυσχερὲς, ἐφ' ὅσον ἤθελε πραγματοποιηθῆ ἡ ἐκλογή σου ὡς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας».

Ὁ Καφαντάρης ἀντιλήφθηκε ὅτι ὁ ὅρος που του ἔθετε ὁ Βενιζέλος, δηλαδή νὰ μὴν ἐπιχειρήσει στὴν οὐσία νὰ μεταβάλει τὴν προεδρική πρακτικὴ τῆς πενταετίας που εἶχε προηγηθεῖ, καθιστοῦσε χωρὶς ἀξία τὴν ἐνδεχόμενη ἀνάδειξή του στο ὑπάτο ἀξίωμα τῆς πολιτείας. Εξἄλλου, λόγω του υπερήφανου χαρακτήρα του, ἦταν δύσκολο νὰ οδηγηθεῖ στὴν ἀποδοχὴ τῆς υποψηφιότητάς του ὑπὸ ὅρους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἡ ἀπάντησή του, δείχνοντας ὅτι θὰ ἀποδεχόταν τὴν υποψηφιότητά του ἀλλὰ πάντως χωρὶς ὅρους, ἦταν στὴν οὐσία ἀπορριπτικὴ²⁶. Ἀπαντώντας με τὸν τρόπο που ἀπάντησε, υπέθετε ὅτι ὁ Βενιζέλος τελικὰ θὰ υπαναχωροῦσε. Ἀρχικὰ διευκρίνιζε ὅτι δὲν ἐπεδίωκε τὴν ἐκλογή του, καὶ ἦταν στὴν ευχέρεια τοῦ Βενιζέλου νὰ ἐκλεγεί ὁποιοσδήποτε ἤθελε ἐκεῖνος. Συνεχίζοντας τόνιζε ὅτι, στὴν περίπτωση που θὰ ἐκλεγόταν, θὰ ἐπράττε τὸ καθήκον του ὅπως ἀπαιτοῦσαν τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ νόμοι τοῦ κράτους. Κατέληγε λέγοντας: «Ἡ μεταξύ μας διάστασις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὲ κάμῃ νὰ λησμονήσω, κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων μου, τὰς μεγάλας εὐθύναις μὲ τὰς ὁποίας ἐπεβάρυνε τὸν ἀρχηγὸν τῶν Φιλελευθέρων ἢ πανηγυρικῶς ἐκδηλωθεῖσα ὑπὲρ αὐτοῦ ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Τὸ οὐσιαστικὸ νόημα τῆς ἀπάντησης ἦταν ὅτι ὁ Καφαντάρης, χωρὶς νὰ παραγνωρίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βενιζέλος διέθετε τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς καὶ ἐδικαιούτο νὰ κυβερνήσει σύμφωνα με τὶς ἀντιλήψεις του, δὲν ἦταν διατεθειμένος

26. Γρ. Δαφνής, *Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων*, ὁ.π., σ. 23.

να παραμείνει άβουλος θεατής των πολιτικών εξελίξεων, θεωρώντας ότι το συνταγματικό πλαίσιο του 1927 του επέτρεπε ορισμένες δυνατότητες παρεμβάσεων.

Σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1927²⁷, ο πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν ήταν νομοθετικός παράγοντας, δηλαδή δεν είχε το δικαίωμα κύρωσης των ψηφισμένων από τα νομοθετικά σώματα νομοσχεδίων (άρθρο 75), ούτε μπορούσε να διοικήσει τις ένοπλες δυνάμεις, των οποίων τυπικά μόνο ήταν αρχηγός (άρθρο 81). Ακόμα και το παραδοσιακό προνόμιο του ανώτατου άρχοντα, αυτό της διάλυσης της Βουλής, δεν μπορούσε να το ασκήσει παρά μόνο με τη σύμφωνη γνώμη του δεύτερου νομοθετικού σώματος, της Γερουσίας (άρθρο 79). Τη μόνη απόκλιση από το περιοριστικό για τον πρόεδρο της Δημοκρατίας πλαίσιο εισήγαγε το άρθρο 74, το οποίο παρείχε την ευχέρεια στον ανώτατο άρχοντα να «συγκαλεί παρ' έαυτῷ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὡσάκις κρίνει ἀναγκαῖον» και να προεδρεύει στη συνεδρίαση. Η διάταξη αυτή έδινε τη δυνατότητα στον πρόεδρο της Δημοκρατίας να συμμετέχει στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής και στην παρακολούθηση της εφαρμογής της. Ο Παπαναστασίου, προσπαθώντας να πείσει τον Βενιζέλο να αποδεχθεί την υποψηφιότητά του για την προεδρία της Δημοκρατίας, είχε επισημάνει τη σημασία της διάταξης αυτής: «Ἄλλωστε δὲν πρόκειται νὰ ἀχρηστευθῆ πολιτικῶς ὁ κ. Βενιζέλος ἂν ἀναλάβῃ τὴν Προεδρίαν, ἀφοῦ κατὰ τὸ Σύνταγμα ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας δύναται νὰ προεδρεύῃ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου»²⁸.

Ο Βενιζέλος, επηρεασμένος από το στενό του περιβάλλον (τον γιο του Κυριάκο²⁹, τη σύζυγό του Έλενα³⁰, τον Β. Σκουλά), από ηγετικούς παράγοντες του Κόμματος των Φιλελευθέρων, ὀ-

27. Αλέξανδρος Σβάλος, *Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος. Τα Ελληνικά Συντάγματα 1922-1952*, σ. 167 κ.ε.

28. *Ακρόπολις*, 11.12.1929.

29. *Καθημερινή*, 14.12.1929.

30. Γρ. Δαφνή, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, ὁ.π., σ. 23.

πως ο πρόεδρος της Βουλής Ιωάννης Τσιριμώκος, με τον οποίο ο Καφαντάρης βρισκόταν σε οξύτατη αντίθεση από πολλά χρόνια³¹, ακόμα από συνεργάτες του στην κυβέρνηση, όπως ο Περικλής Αργυρόπουλος, που χαρακτήριζε «αυθάδειαν» την απαίτηση του Καφαντάρη να μην παρεμβαίνει ο ιδιώτης τότε Βενιζέλος στην κυβερνητική πολιτική το 1927-28³² και σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «έξανέστην διότι ό Καφαντάρης θά έκανε άβίωτον τόν βίον τής κυβερνήσεως»³³, δεν θεώρησε ικανοποιητική την απάντηση του Καφαντάρη, και στις 14 Δεκεμβρίου ανακοίνωσε με επιστολές του στους αρχηγούς των κομμάτων την απόφασή του να υποστηρίξει τον Ζαΐμη³⁴. Ήδη είχε αρνηθεί να παραλάβει υπόμνημα του βουλευτή Ζαρίφη, που υπέγραφαν αρκετοί Φιλελεύθεροι βουλευτές και γερούσιαστές —την προηγούμενη μέρα— με τη δικαιολογία ότι δεν ήθελε να θεωρηθεί πως κατέληξε σε ευνοϊκή για τον Καφαντάρη απόφαση υπό πίεση³⁵.

Την ίδια μέρα (14 Δεκεμβρίου), μιλώντας στους Φιλελεύθερους βουλευτές και γερούσιαστές, λίγη ώρα πριν από την ψηφοφορία για την εκλογή του νέου προέδρου της Δημοκρατίας από την κοινή σύνοδο της Βουλής και της Γερουσίας, αιτιολογούσε την απόφασή του με τα ακόλουθα επιχειρήματα³⁶:

Α. «Όπωςδήποτε, εάν σήμερα σ'ας έπρότεινα να εκλέξετε τόν Καφαντάρην, ή εκλογή του θά είχε και τήν πρόσθετη έννοιαν τονώσεως τού θεσμού. Μετά μακράν σκέψιν έκρινα ότι δεν είναι ένδεδειγμένον εις τήν παρούσαν στιγμήν, άφοδ περάσαμε χωρίς τονωμένον θεσμόν επί πέντε έτη με άσθενείς κυβερνήσεις, τώρα πού έχομεν κυβέρνησιν ισχυράν να επιδιώξωμεν να τονώ-

31. Ι. Τσιριμώκου, *Μνήμη-Σκιαγραφία (Ηλία Τσιριμώκου)*, σ. 74-77.

32. Αργυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 388.

33. Στο ίδιο, σ. 434.

34. *Καθημερινή*, 15.12.1929.

35. *Ακρόπολις*, 15.12.1929.

36. *Καθημερινή*, 15.12.1929.

σωμεν τόν θεσμόν, μέ τόν κίνδυνον νά δημιουργήσωμεν συγκρούσεις μεταξύ τοῦ ἀνευθύνου παράγοντος καί τοῦ ὑπευθύνου ἀρχηγοῦ τῆς κυβερνήσεως. Αὐτή ἡ σκέψις μέ ἔφερεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δέν ἔπρεπε νά ὑποδείξω τὸν κ. Καφαντάρην ἀλλά τὸν κ. Ζαῖμην». Για νὰ ενισχύσει αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημά του ἔφερεν ὡς παράδειγμα τῆ Γ' Γαλλικῆ Δημοκρατία, τὸ πρότυπο τῆς ὁποίας ἀκολούθησε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927. Ὑπενθύμισε ὅτι στις περιπτώσεις τῶν προέδρων Μακ Μαόν, Καζιμίρ Περιέ καὶ Μιλλεράν οἱ προσπάθειες ἀναβάθμισης τοῦ θεσμοῦ εἶχαν ἀποτύχει καὶ εἶχαν καταλήξει σὴν παραίτηση τῶν προαναφερομένων μετὰ τὴν ἀντίδραση πρὸς αὐτοὺς τοῦ Κοινοβουλίου.

Β. Ἐνα ἄλλο ἐπιχείρημά του ἀποκάλυπτε τὴν προσπάθειά του νὰ πείσει τὸ Λαϊκὸ Κόμμα νὰ εγκαταλείψει τὶς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὴν ἀβασίλευτὴ δημοκρατία καὶ νὰ δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀδιατάρακτὴ ἐνδοαστικὴ ἐναλλαγὴ σὴν ἐξουσία. Καθὼς ὁ Ζαῖμης δὲν ἦταν ἀνέκαθεν δημοκρατικὸς, ἀλλὰ εἶχε ἀναγνωρίσει ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἀβασίλευτὴ δημοκρατία, ἦταν πολῦτιμος προκειμένου τὸ πολίτευμα νὰ τύχει γενικότερης ἀποδοχῆς.

Γ. Επεσήμανε, ἀκόμα, τὴν καταγωγὴ τοῦ Ζαῖμη, πού προερχόταν ἀπὸ μιὰ ἱστορικὴ οἰκογένεια, ὅπως καὶ ὁ ἀποχωρήσας πρόεδρος Παῦλος Κουντουριώτης, τονίζοντας ὅτι κατὰγεται ἀπὸ τὴν «ἐθνικὴν ἀριστοκρατίαν»³⁷, ἐνδεικτικὸ τῆς συντηρητικῆς νοοτροπίας τοῦ Βενιζέλου μετὰ τὴν ἐπάνοδό του σὴν πρωθυπουργία τὸ 1928, ὁπότε ἐμφανίστηκε ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος³⁸ καὶ ὑπέρμαχος τῆς ὑπέρβασης τοῦ χάσματος μεταξύ βενιζελισμοῦ καὶ ἀντιβενιζελισμοῦ.

Ἡ κίνησή του ἀντιμετωπίστηκε ἀρνητικὰ. Ἡ ἠγεσία τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος δὲν θεώρησε ἱκανοποιητικὴ τὴν προσφορὰ του. Πολύ περισσότερο ἀπέρριψε τὴν πρόκληση πού τῆς ἀπεύθυνε ὁ Βενιζέλος νὰ δεχθεῖ τὴ διενέργεια νέου δημοψηφίσματος γιὰ

37. *Ἀκόπολις*, 15.12.1929.

38. Γρ. Δαφνῆς, *Ἡ Ἑλλάς μετὰ τὸν δῖο πολέμων*, τ. Α', ὁ.π., σ. 375-376.

το πολιτειακό, με υπουργό Εσωτερικών τον Παναγή Τσαλδάρη, ώστε η αμφισβήτηση να τερματιστεί οριστικά³⁹. Η ηγεσία των Λαϊκών γνώριζε ότι ο τερματισμός της αμφισβήτησης αυτής θα της στερούσε ένα σύμβολο στο οποίο επίμονα προσέβλεπε η εκλογική της βάση, αφού για την τελευταία το ζήτημα της βασιλείας δεν είχε κλείσει με την πολιτειακή μεταβολή του 1924⁴⁰. Από την άλλη πλευρά, οι παλαιοί συνεργάτες του, βλέποντας ότι ο Βενιζέλος αρνείται να τους αναγνωρίσει συμπρωταγωνιστικό ρόλο, προχώρησαν στην άσκηση μιας σκληρότατης αντιπολίτευσης εναντίον του, η οποία ήταν ένας από τους παράγοντες που οδήγησαν στην πτώση του το 1932-33⁴¹.

Στο ίδιο το Κόμμα των Φιλελευθέρων η απόφασή του προκάλεσε δυσαρέσκεια που εκδηλώθηκε κατά την προεδρική εκλογή, όταν περίπου σαράντα Φιλελεύθεροι βουλευτές και γερουσιαστές αρνήθηκαν να ψηφίσουν τον Ζαΐμη (ο οποίος και εκλέχθηκε), ψηφίζοντας τον Καφαντάρη, που δεν ήταν υποψήφιος, ή ρίχνοντας στην κάλπη λευκά ψηφοδέλτια.

Υπαινιγμοί ή και ευθείες καταγγελίες για τον αυταρχισμό του πρωθυπουργού και την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος φανέρωναν ότι η κυριαρχία του Βενιζέλου είχε αρχίσει να ενοχλεί. Η *Ακρόπολις* σημειώνει⁴²: «Δέν εΐναι δυνατόν επίσης νά μᾶς εϋρη συμφώνους και ό τρόπος έκλογής τοϋ κ. Ζαΐ-

39. *Καθημερινή*, 17.12.1929.

40. Γ. Βούρος, *Παναγής Τσαλδάρης*, σ. 74.

41. Για τις πολιτικές - προγραμματικές διαφορές του Βενιζέλου και των βενιζελογενών, και ιδίως Βενιζέλου - Καφαντάρη στο διάστημα αυτό, βλ. Χρ. Χατζηωσήφ, «Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στον Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο Μεσοπόλεμο», στον συλλογικό τόμο: *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, σ. 439-458. Για την αντίθεση Βενιζέλου - Παπαναστασίου και τις ρίζες της βλ. Θ. Διαμαντόπουλος, «Η πρόσδεση των Κοινωνιολόγων στο βενιζελικό άρμα», στον συλλογικό τόμο: *Αλέξανδρος Παπαναστασίον. Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, σ. 125-170.

42. *Ακρόπολις*, 15.12.1929.

μη. Διότι ενώ τὸ Σύνταγμα καθορίζει ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐκλέγεται παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς συγκροτουμένης ἀπὸ τὰ δύο νομοθετικὰ σώματα κατ' ἐλευθέρην βεβαίως ὑπονοουμένων βούλησιν τῶν μελῶν τῆς καὶ ἄνευ πείσεως ἐπ' αὐτῆς, ὁ κ. Ζαΐμης διωρίσθη Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἐκλήθη διὰ νὰ κυρώσῃ ἀπλῶς τὸν διορισμόν. Ἄλλ' εἶναι τοῦτο δημοκρατικὸν πολίτευμα;».

Ἡ εφημερίδα ἐξέφραζε ἔτσι τὴ δυσφορία που εἶχε προκαλέσει ἡ κομματικὴ πειθαρχία που ἐπέβαλλε ὁ Βενιζέλος στους Φιλελεύθερους βουλευτὲς καὶ γερούσιαστὲς με τὴ συνδρομὴ του Σοφούλη, ὁ ὁποῖος τους καλοῦσε νὰ υπερψηφίσουν τὸν Ζαΐμη παρὰ τὸν ἀποκλεισμό τῆς δικῆς του υποψηφιότητος ἀπὸ τὸν Βενιζέλο⁴³.

Στὴν παραδοσιακὴ ιστοριογραφία ἔχουν αναπτυχθεῖ δύο ἀντίθετες ἀπόψεις γύρω ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ζαΐμη ἀντὶ τοῦ Καφαντάρη γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας. Ὁ Γρηγόριος Δαφνῆς, συνεπικουρούμενος ἀπὸ τὸν βιογράφο του Γεωργίου Β' Παναγιώτη Πιπινέλη⁴⁴, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Ζαΐμη, πολιτικοῦ χωρὶς ζωτικότητα καὶ στέρεες πολιτικὲς πεποιθήσεις, που ἀπέφευγε νὰ ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίες καὶ εὐθυγραμμιζόταν με τὴν πολιτικὴ τῆς ἐκάστοτε κυβέρνησης, ἀποτελέσει τὴν ἀρχὴν τοῦ τέλους τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας. Ὁ Σπύρος Μαρκεζίνης, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Ζαΐμη ἦταν ἀπόλυτα ἐναρμονισμένη με τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος⁴⁵, τὸ ὁποῖο εἶχε ὑπόψη τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς τῆς νοοτροπίας γιὰ τὴν προεδρία τῆς Δημοκρατίας καὶ ὄχι τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Καφαντάρη, ὁ ὁποῖος πιθανότα-

43. Γρ. Δαφνῆς, *Ἡ Ἑλλάς μετὰ δύο πολέμων*, τ. Β', ὁ.π., σ. 26-27.

44. Στὸ ἴδιο.

45. Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, τ. Γ', *Ἡ Σύγχρονος Ἑλλάς, 1920-1936*, σ. 244· βλ. τοῦ ἴδιου, *Ὁ Ἀνώτατος Ἀρχὼν εἰς τὰ σύγχρονα δημοκρατικὰ πολιτεύματα*, σ. 253.

τα θα συγκρουόταν με τον Βενιζέλο ή τους διαδόχους του στην πρωθυπουργία, με αποτέλεσμα μια μείζονα συνταγματική κρίση. Θεωρώντας δε ότι η πτώση της αβασίλευτης δημοκρατίας το 1935 οφείλεται σε άλλα αίτια (διαίρεση των δημοκρατικών, ξένα συμφέροντα, αποτυχία του βενιζελικού κινήματος τον Μάρτιο του 1935), καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εκλογή του Ζαΐμη δεν είχε επίπτωση στην επιβίωση ή όχι του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας.

Ασφαλώς, και οι δύο αντιτιθέμενες απόψεις έχουν την αξία τους. Παρά το ότι ήταν οι προαναφερόμενοι παράγοντες που κυρίως οδήγησαν στην παλινόρθωση, μπορούμε να θεωρήσουμε πιθανό ότι ένας δραστήριος και ικανός πρόεδρος της Δημοκρατίας θα μπορούσε να συμβάλει στη σταθεροποίηση του πολιτεύματος, παρεμβαίνοντας στις φάσεις εκείνες του πολιτικού ανταγωνισμού, όπου αυτός υπερέβαινε τα συνταγματικά όρια (όπου μάλιστα αυτό συνέβαινε με την ενθάρρυνση της πολιτικής ηγεσίας⁴⁶) αποβαίνοντας έτσι σταθεροποιητικός παράγοντας του ασταθούς και ευαίσθητου πολιτεύματος.

Ίσως, από την άποψη αυτή, ο Καφαντάρης να ήταν καταλληλότερος του Ζαΐμη. Προϋποτίθεται όμως γι' αυτό ότι οι πολιτικές δυνάμεις που πρόβαλαν την υποψηφιότητά του τον Δεκέμβριο του 1929, αλλά και ο Βενιζέλος και όσοι αντέδρασαν σ' αυτήν, θα έβλεπαν το ρόλο του προέδρου της Δημοκρατίας όπως προδιαγράφηκε παραπάνω και δεν θα απέβλεπαν σε βραχυπρόθεσμους στόχους, ανασκευάζοντας ανάλογα τις θέσεις και τις λειτουργίες των θεσμών στην ελληνική πολιτική. Αυτό δεν σημαίνει ότι η αβασίλευτη δημοκρατία θα διασωζόταν οπωσδήποτε. Σημαίνει όμως ότι θα διευρύνονταν τα όρια αντοχής της.

46. Ενώ, κυρίως, την πολιτική χρησιμοποίηση του στρατού από τον Βενιζέλο στην προεκλογική εκστρατεία του 1932, την οργάνωση του κινήματος στη διετία 1933-1935, αλλά και γενικά τη χρησιμοποίηση του στρατού από τους πολιτικούς στο Μεσοπόλεμο. Για το ρόλο του στρατού σ' αυτή την περίοδο βλ. Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

- Αγραφιώτης Δημήτρης, *Γεώργιος Καφαντάρης*, Αθήνα 1983.
- Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, «Θεμέλιου», Αθήνα 1986.
- Απομνημονεύματα Περισκέλους Αργυροπούλου* (επιμ. Μαρίας Αργυροπούλου), Αθήνα 1970.
- Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, «Οδυσσεάς», Αθήνα 1986.
- Βούρος Γεώργιος, *Παναγής Τσαλδάρης*, «Ίκαρος», Αθήνα 1955.
- Dahl Robert (επιμ. Γ. Βλάχου), *Σύγχρονη Πολιτική Ανάλυση*, «Παπαζήσης», Αθήνα 1979.
- Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, «Ίκαρος», Αθήνα 1955.
- Του ίδιου, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*, «Γαλαξίας», Αθήνα 1961.
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, «Η πρόσδεση των Κοινωνιολόγων στο βενιζελικό άρμα», στο *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, «Πολύτυπο», Αθήνα 1987.
- Μαρκεζίνης Σπύρος, *Ο Ανώτατος Άρχων εις τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα*, «Πυρσός», Αθήνα 1935.
- Του ίδιου, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τ. Γ', *Η Σύγχρονος Ελλάς, 1920-1936*, «Πάπυρος», Αθήνα 1973-1974.
- Μανρογδάτος George, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, «University of California Press», Berkeley και L.A. 1983.
- Μεταξάς Ιωάννης, *Το Προσωπικόν του Ημερολόγιου*, «Ίκαρος», Αθήνα 1960.
- Παπανδρέου Γεώργιος, *Κείμενα*, «Μπίρης», Αθήνα 1963.
- Σβώλος Αλέξανδρος, *Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος. Τα Ελληνικά Συντάγματα 1922-1952*, «Στοχαστής», Αθήνα 1972.
- Τσιριμώκος Ηλίας, *Μνήμη - Σκιαγραφία*, «Άλφα», Αθήνα 1953.
- Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στον Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο Μεσοπόλεμο», στο *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, «Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης», Ηράκλειο 1988.
- Αχρόπολις*, 11, 12, 13, 14, 15 Δεκεμβρίου 1929.
- Καθημερινή*, 11, 12, 13, 14, 15 Δεκεμβρίου 1929.